ВІДГУК
офіційного опонента на дисертацію
Полгородник Дар'ї Володимирівни "Формування англійськомовної картини світу Ірландії в умовах незбалансованої двомовності"
(Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2018. – 188 с.),
подану на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.04 – германські мови

Форми міжмовних відносин, за яких дві мови стають учасниками такої мовної ситуації, коли ними обидвома постійно користуються в спілкуванні окремі індивіди або мовні групи, отримало в мовознавстві назву двомовність. Остання є результатом мовних контактів, які О. І. Чередниченко називає "надзвичайно важливим зовнішнім чинником розвитку людських мов, дія якого розпочалася на зорі людської цивілізації і не припиняється упродовж усієї історії" (Чередниченко О. Мовні контакти у сучасному світі, 2006). Питання мовних контактів має чималі здобутки, які висвітлені в працях низки видатних мовознавців, серед яких І. Вайнрайх, Е. Хауген, Ю. Жлуктенко, Є. Семчинський та ін., однак сучасна мовознавча парадигма, в центрі якої перебуває Homo Lingualis, привернула увагу до таких аспектів мовної взаємодії, які раніше залишалися поза увагою вчених. У сучасній науці про мову виокремлюються чотири основні програми досліджень: 1) *екзистенційна* передбачає вивчення сукупності психічних механізмів породження та розуміння мовлення і зберігання мови у свідомості; 2) *пізнавальна* зосереджується на вивченні мовної картини світу як продукту людини або етносу; 3) *ідентифікаційна* пов'язана з описом мовної особистості; 4) *комунікативна* окреслює простір мови, відображений у тексті й зумовлений екстралінгвальними факторами усного й письмового мовлення. Рецензовану дисертацію відносимо до другої програми, яку умовно називаємо "пізнавальною", оскільки розглядається формування національної картини світу як результат взаємовпливу колективної свідомості етносів, що контактують. Таким чином, поставивши мету дослідити особливості вербалізації засобами англійської мови картини світу ірландців в умовах двомовності, Дар'я Полгородник виконує **актуальне дослідження**, яке входить у сучасну антропоцентричну парадигму мовознавства, і дозволяє виявити новий ракурс розгляду

ВІДДІЛ ДІЛОВОДСТВА, АРХІВУ ТА РЕЖИМНОЇ РОБОТИ ЗНУ
«16» 04 2018 р.
ВХ.№ 1285/01.01-23

названої картини світу в контексті етнокультурної взаємодії. **Наукова новизна** дисертації полягає в теоретичному обґрунтуванні та практичному доведенні впливу мовних контактів на формування картини світу багатомовної етнокультурної спільноти та у випрацюванні методики аналізу концептів національної культури, що створює умови для переосмислення традиційної лінгвістичної проблематики, пов'язаної з дослідженням складових ланцюжка *мова – культура – національна ідентичність*.

На захист виносяться п'ять положень, які в сукупності підтверджують робочу гіпотезу дисертації, що особливість формування картини світу ірландців значною мірою зумовлена ситуацією незбалансованої англійсько-ірландської двомовності, а історичні, соціально-політичні, економічні та культурні фактори, які спричинили тривалий контакт між англосаксонською та кельтською лінгвокультурами, позначилися на структурі, змістовому наповненні та засобах вербалізації базових для досліджуваної картини світу концептів ІРЛАНДІЯ та ІРЛАНДЕЦЬ.

Структура праці є традиційною для жанру кандидатських дисертацій і обумовлена обраною послідовністю вирішення завдань дослідження. У першому розділі (С.26 – 52) ставиться й успішно вирішується завдання розглянути основні питання теорії мовних контактів, пов'язані з її становленням в історії лінгвофілософської й мовознавчої думки, та проаналізувати їх у контексті сучасних міждисциплінарних підходів. Заслуговує схвальної оцінки проведений аналіз динаміки змін в тлумаченні мовних контактів як наукового поняття впродовж різних епох розвитку гуманітарної думки, яким розпочинається перший розділ. Далі дисертантка систематизує та осмислює мовні контакти через призму: а) низки позамовних факторів, які на різних історичних етапах ставали поштовхом до вивчення процесів мовного контактування; б) тих положень фундаментальних мовознавчих праць, які забезпечили підґрунтя сучасної теорії мовних контактів. Цілком логічним є звернення до питань розвитку метамови цієї теорії, зокрема до аналізу тлумачення терміну "мовний контакт" із урахуванням здобутків соціолінгвістики, психолінгвістики, лінгвокультурології, лінгвоконцептології та теорії міжкультурної комунікації (параграф 1.1.2). При розгляді

типів мовних контактів докладно описано чинники мовної взаємодії, тип систем, що контактують, специфіку перебігу та результатів такої взаємодії (параграф 1.2.1.). Цей опис зараховуємо до здобутків дисертантки, оскільки він є вагомим для подальшого розгляду об'єкта. Наступним кроком дослідження став аналіз наслідків мовних контактів, які виявилися в конвергентних змінах, як-от, багатомовність, запозичення, інтерференція та перемикання кодів. Цей аналіз вимагав тлумачення термінів, які вживаються на позначення цих змін та пов'язаних з ними мовних явищ, і з цим завданням дисертантка успішно впоралася.

У другому розділі (С.53 – 86) описано авторську методику аналізу процесів формування мовної картини світу в контексті взаємодії культур. Перш за все, обґрунтовано виокремлення етапів культурної взаємодії та встановлено їхню залежність від різних параметрів, як-от, кількість та характер розселення культурних груп; тривалість контакту; статусні характеристики учасників взаємодії; мовна, культурна, релігійна близькість контактувальних систем; рівень розвитку етнічної самосвідомості тощо. Ці параметри Д. Полгородник цілком обґрунтовано пов'язує з процесами формування мовної картини світу етносів в умовах взаємодії. Далі дисертантка розглядає тлумачення концепту в сучасному мовознавстві (параграф 2.2) і наголошує на вагомості лінгвокультурологічного підходу до його розгляду. Вона приєднується до наукової спільноти когнітивістів, котрі вважають культурні концепти основними одиницями мовної картини світу, які віддзеркалюють своєрідність конкретної культури. Стверджується, що ці концепти слід поділяти на ключові (унікальні для конкретної культури) та базові (універсальні, притаманні багатьом культурам). Дисертантка привертає увагу до думки, що в ситуаціях етнічних контактів базові концепти набувають вагомості, оскільки зазнають змістових змін, які не завжди експліковані в мові. Вони містяться в свідомості носіїв культури і часто мають латентний характер (с.62). Їм також властивий динамізм, виявом якого є зміни в кількості та змістовому наповненні концептів, які зумовлені змінами в навколишньому світі й у ставленні носіїв лінгвокультури до цих змін.

Прийнята в роботі процедура аналізу базових концептів у картині світу ірландців шляхом вивчення їх об'єктивації в англійській мові описана в параграфі 2.3. Вона включає, перш за все, ідентифікацію базових концептів із залученням комплексу показників їхньої актуальності, до яких дисертантка зараховує наявність імені; постійний характер концепту; культурну опрацьованість; частоту апеляції до концепту та його соціокультурну цінність (с.67). З опорою на ці показники Д. Полгородник постулює, що базовими концептами англійськомовної культури Ірландії є ІРЛАНДІЯ та ІРЛАНДЕЦЬ, і їх доцільно вивчати через аналіз ключових номінацій. Перш ніж прийти до такого висновку дисертантка докладно та критично аналізує різні методи та методики вивчення концептів. На думку опонента, її аргументи на користь процедури аналізу базових концептів через посередництво ключових імен концептів достатньо переконливі, оскільки запропоновано чіткі критерії надання імені статусу ключової номінації, а саме: предметність та узагальненість значення, тривала історія функціонування та високий ступінь асиміляції в мовній системі (багатозначність одиниці, її деривaційність, синонімізація, включення до усталених зворотів, варіативність сполучуваності), прецедентність та комунікативна релевантність (уживаність у різних типах текстів). Чіткість критеріїв дозволила встановити, які саме номінації базових концептів ІРЛАНДІЯ та ІРЛАНДЕЦЬ є релевантними для дослідження, та проаналізувати ці номінації. Дисертантка виокремлює п'ять етапів процедури аналізу: 1) на першому етапі вивчається соціолінгвальна ситуація в Ірландії упродовж XII – XXI ст., 2) на другому етапі встановлюються когнітивні ознаки концептів та вивчається наповнення поняттєвого, образного та ціннісного складників їхньої макроструктури; 3) на третьому етапі аналізуються образні репрезентації концептів шляхом інтерпретації когнітивних метафор та пояснення механізму осмислення базових концептів носіями англійсько-ірландської лінгвокультури; 4) четвертий етап передбачає вивчення ціннісного аспекту концептів в діахронії; 5) на п'ятому етапі здійснюється верифікація отриманих даних та встановлення когнітивних ознак концептів, актуальних для носіїв сучасної англійськомовної картини світу

Ірландії з використанням вільного та спрямованого асоціативних експериментів, які, на думку дисертантки, мали б сприяти поглибленню розуміння досліджуваних концептів.

Третій розділ є найменшим за обсягом (с.87 – 113), однак його виокремлення є доречним, оскільки у цьому розділі обґрунтовано такі вагомі для рецензованого дослідження положення, які пов'язані з баченням дисертанткою: а) періодизації історії взаємодії англійської та кельтської лінгвокультур на території Ірландії та позалінгвальних чинників мовного контактування в ситуації англійсько-ірландської взаємодії; б) сучасної мовної ситуації в Ірландії.

Досліджуючи проблематику дисертаційної праці в ракурсі когнітивної наукової парадигми, у четвертому, найвагомішому з погляду опонента розділі, Д. Полгородник обґрунтовує, що векторними і перспективними напрями в рамках цієї парадигми є вивчення: а) особливостей актуалізації концептів ІРЛАНДІЯ та ІРЛАНДЕЦЬ у різні періоди англійсько-ірландського контактування; б) сучасної актуалізації цих концептів. Обрані концепти слугують для дисертантки ключем до виявлення співвідношення мови і національної/етнічної свідомості (самосвідомості) в умовах незбалансованої двомовності. Користуючись цим ключем вона відкриває ті скарбнички ментальності, які є визначальними для формування мовної картини світу ірландців у цих умовах. У її концепції імпліцитно закладено розуміння нероздільної єдності ще однієї тріади: *пізнання – комунікація – культура*.

Заслуговує схвальної оцінки здатність дисертантки до виявлення суттєвих характеристик засобів втілення досліджуваних концептів, зокрема при вивченні динаміки розвитку їхньої макроструктури під впливом культурних факторів. Можна навіть стверджувати, що поглиблено розуміння ролі лінгвокультурології, яка полягає не лише у вивченні фіксації в мові історичної, етимологічної, культурної інформації, але й в описі мовних фрагментів культурної самосвідомості в умовах двомовності.

Для додаткової верифікації факту наявності в досліджуваних концептах низки концептуальних ознак та уточнення їхнього переліку в дисертації було застосовано експериментальну методику опитування респондентів: вільний та спрямований

асоціативний експерименти. Результати психолінгвістичних експериментів підтвердили узгодженість інтерпретаційних полів, сформованих асоціаціями з номінаціями досліджуваних концептів, із даними семантико-когнітивного аналізу цих концептів. Слід зазначити, що в четвертому розділі результати експериментів представлені дуже стисло та узагальнено, однак додаток В, який містить докладну інформацію про проведені експерименти, є достатньо інформативним. Загалом слід наголосити на вагомості додатків до цієї дисертаційної праці (С.253 – 350), які не лише успішно доповнюють основний текст, а й мають окрему практичну цінність, зокрема у тій частині, де ілюструється розвиток макроструктури досліджуваних концептів у діахронії

Підсумовуючи, наголошую, що в дисертаційній праці Д. Полгородник: а) вперше випрацювано теоретико-методологічні підвалини для розгляду мовної картини світу, сформованої в ситуації двомовності, у соціогуманітарному знанні XX – XXI століть; б) з опорою на запропоновану періодизацію взаємодії автохтонної кельтської та германської культур в Ірландії проаналізовано лінгвальні наслідки такої взаємодії у різні періоди; в) запропоновано та успішно застосовано механізм аналізу базових концептів культури ІРЛАНДІЯ та ІРЛАНДЕЦЬ, які визнано опоровими для опису досліджуваної мовної картини світу; г) обґрунтовано доцільність поєднання методик семантико-когнітивного аналізу та психолінгвістичного експерименту, що дозволило виявити сучасні тенденції в актуалізації згаданих концептів в умовах лінгвокультурного контактування.

Наголошуючи на теоретичному і практичному значенні дисертації, хочу зупинитися на **дискусійних питаннях**, які, на мою думку, треба з'ясувати на захисті та в подальших дослідженнях дисертантки.

1. Викликає деяке застереження сама назва праці. Оскільки дисертантка тлумачить мовну картину світу як семіотичний результат репрезентації дійсності в етносвідомості, то не зовсім коректно говорити про "англійськомовну картину світу в Ірландії", а радше йдеться про "картину світу англомовних ірландців".
2. На думку рецензента, у праці слід дати чіткіше та розлогіше тлумачення основних одиниць метамови. Зокрема, такий спеціальний термін як *незбалансована*

двомовність, який включено до переліку ключових термінів дисертації, не отримав вичерпного опису, хоча задекларовано, що "вперше аргументовано необхідність розмежування таких видів багатомовності як диглосія та незбалансована двомовність" (с.2). У другому положенні, що винесене на захист, стверджується, що "на відміну від диглосії, ситуація незбалансованого білінгвізму пов'язана з відмінностями у мовній компетенції комунікантів, а не функціональним чи статусним ранжуванням мовних систем, що співіснують", однак у подальшому тексті праці сутність цих відмінностей експліцитно не представлена і не витлумачено, про які компетенції йдеться. Зазначено лише, що в диглосії реалізовано мовну незбалансованість, а спільними ознаками ситуацій диглосії та незбалансованого білінгвізму є інтеграційні процеси (с.45).

Окрім того, доречно було б чіткіше представити у праці термін *ідентичність* та *культурна ідентичність* (у праці також вживається *політична самоідентичність*) (с.108). Слід було б розмежувати: а) поняття *ідентичності* та *самоідентифікації етносу* (очевидно, що в ситуаціях політичного дискурсу йдеться про політичну самоідентифікацію); б) поняття індивідуальної та колективної ідентичностей. Остання рекомендація породжена тим переконанням опонента, що психолінгвістичний експеримент, який безперечно належить до заслуг дисертантки, дозволив заглибитись саме в розуміння індивідуальної ідентичності англомовних ірландців.

Ще один термін, який дуже вагомий для праці, не отримав у ній достатнього тлумачення. Йдеться про *національний варіант англійської мови* (с.105). На думку опонента, **не** національних варіантів мови немає, отож, атрибут *національний* у цій термінологічній сполуці не відображає диференційних ознак поняття. Англійська мова в Ірландії є наслідком її територіального розшарування, отже, відповідає утвердженій в мовознавстві назві *територіальний варіант*.

3. Як уже зазначалося, до вагомих здобутків дисертантки належить запропонована в третьому розділі періодизація розвитку англійської мови в Ірландії в контексті

лінгвокультурних контактів. Однак, оскільки в усі чотири виокремлені періоди (с.90) відбувалися процеси лінгвокультурної взаємодії, то невдалою вважаємо назву третього періоду: "період лінгвокультурної взаємодії (друга половина XIX – перша половина XX століть)". Оскільки поняття взаємодії має позитивні конотації, то вбачаємо певний дисонанс у твердженні "Період лінгвокультурної взаємодії характеризується загостренням соціальних відносин між ірландцями та англійцями…".

4. Обсяг матеріалу дослідження (описаний на с.18) не викликає застережень і є безперечно достатнім для переконливості висновків. Однак, на думку опонента, ідентичність може вербалізуватись у текстах різної дискурсивно-жанрової приналежності. Можливо, вартувало б виявити особливості вербалізації досліджуваних концептів в інституційному, художньому та побутовому дискурсах. Дисертантка згадує поняття дискурсу лише в контексті перемикання кодів. Ця зауважа носить рекомендаційний характер і може розглядатися як перспектива дослідження.

Незважаючи на критичний характер побажань, які стосуються дискусійних моментів, вони не заперечують концепції та методології дослідження, не знижують його загальної високої оцінки та не піддають сумніву вірогідності результатів. Дисертація Дар'ї Володимирівни Полгородник є концептуально завершеною працею в галузі сучасних когнітивних студій з погляду мовних контактів. Вона є оригінальним дослідженням, у якому здобуто нові результати, котрі торкаються важливої епістемічної проблеми, розв'язання якої сприяє нашому усвідомленню лінгвокультурної природи сучасної ірландської ідентичності в умовах двомовності та накреслює перспективи подальших досліджень впливу мовних контактів на формування картин світу етносів.

Автореферат, 12 публікацій, 6 із яких опубліковано у фахових, а 1 у нефаховому виданнях України, 2 – в іноземних періодичних виданнях, 3 – у збірниках матеріалів конференцій, повністю розкривають основні здобутки дисертації. Усі публікації є одноосібні.

На підставі докладного ознайомлення з дисертацією, авторефератом та основними публікаціями вважаю, що праця **"Формування англійськомовної картини світу Ірландії в умовах незбалансованої двомовності"** відповідає вимогам п. 11, 13 "Порядку присудження наукових ступенів", затвердженому постановою КМУ №567 від 24.07.2013 зі змінами, внесеними згідно з Постановами КМУ №656 від 19.08.2015 та №1159 від 30.12.2015, , а її автор, **Полгородник Дар'я Володимирівна** ***заслуговує на*** присудження їй наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.04 – германські мови.

Доктор філологічних наук,
професор, професор кафедри перекладознавства і
контрастивної лінгвістики імені Григорія Кочура
Львівського національного університету імені Івана Франка Н. Андрейчук

Підпис Н.Андрейчук підтверджую О. Грабовецька

Вчений секретар
Львівського національного університету
імені Івана Франка